
MAJÍ ROZVINUTÉ EKONOMIKY ŠANCI OBNOVIT PRŮMYSLVOU VÝROBU?

Pavel Neumann*

Úvod

V posledních letech je, rovněž v souvislosti s probíhající ekonomickou a finanční krizí a řešením jejích důsledků, vedena diskuse na téma obnovy „ztraceného“ průmyslového potenciálu vyspělých zemí. Téma má řadu rovin: jde nejen o aspekty ekonomické, kdy jsou kladeny otázky ohledně další podoby hospodářské základny bývalých průmyslových velmocí, ale i aspekty sociálně politické, které souvisejí především s pracovními trhy a zaměstnaností v těchto státech.

Článek se pokouší, vycházeje ze základních historických skutečností, naznačit okolnosti realokace průmyslové výroby ve 20. století, tedy v éře nastupující a rozvíjející se globalizace. Zkoumá, jako první cíl, nejprve příčiny přesunů některých odvětví průmyslové výroby mimo tradiční centra světové ekonomiky. Hlavním cílem článku je pak prezentace faktorů, které by mohly posílit tendenci obnovy určitých segmentů zpracovatelského průmyslu v rozvinutých ekonomikách, a dále i faktorů, jež mohou obnovu zpomalit, případně jí zamezit. Stať se soustřeďuje především na příklad Spojených států amerických.

Autor se snaží identifikovat některé nové trendy, které působí v uvedeném směru. Celkový trend však není dosud jasný; posílení či obnova průmyslové základny rozvinutých států zůstává v rovině hypotézy. V článku jsou především sumarizovány důvody, které mohou tuto hypotézu potvrdit, resp. vyvrátit. Hypotetický charakter zmíněného procesu potvrzuje i to, že problém je v literatuře dosud zkoumán pouze na úrovni časopiseckých článků či menších studií, které zaznamenávají dílčí aspekty zkoumaného jevu

* Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů (pavel.neumann@vse.cz).
Tento článek byl zpracován v rámci Výzkumného záměru Fakulty mezinárodních vztahů VŠE v Praze
č. MSM 6138439909 *Governance v kontextu globalizované ekonomiky a společnosti*.

a jejichž závěry jsou nejednoznačné. Rozsáhlejší zpracování a hodnocení problému dosud chybí, nejspíše vlivem skutečnosti, že jde o různorodé, často protichůdné změny s prozatím nejasnými ekonomickými důsledky.

1. Podmínky alokace a realokace průmyslové výroby: historický nástin

Světové hospodářství prošlo během svého vývoje závažnými změnami v rozmístění a struktuře průmyslové výroby.

Země označované jako vyspělé tržní ekonomiky představovaly původně rozhodující součást světového průmyslového potenciálu. Základ tohoto uspořádání byl položen již v období první průmyslové revoluce, kdy se průmyslovým hegemonem stala nejprve Velká Británie. Postupně, zejména pak v poslední třetině 19. století, kdy vyvrcholila druhá průmyslová revoluce, přebíraly významnou úlohu v průmyslovém rozvoji další evropské země (Německo, Francie, Nizozemsko atd.). Vedoucí úlohu však definitivně přijaly na přelomu 19. a 20. století Spojené státy americké. V uvedeném případě lze uvažovat o prvním zásadním posunu, kdy se jádro průmyslu (v kvantitativním i kvalitativním smyslu) přesouvá na severoamerický kontinent. USA si rozhodující pozici ve světové průmyslové výrobě udržely, resp. ji dále posilovaly až do období po r. 1945.

Další závažná změna je spjata s obdobím po druhé světové válce. Tato fáze je spojena jednak s revitalizací narušených průmyslových struktur, která probíhá v Evropě, kde je obnoven výrobní potenciál řady zemí včetně států poražených ve válce, v prvé řadě Spolkové republiky Německo. Západní Evropa si tudíž nadále ještě držela významné postavení průmyslového výrobce, který byl záhy schopen konkurovat silné pozici USA.

Druhou významnou poválečnou změnou je však i pokračování přesunu významné části průmyslové výroby do dalších regionů světového hospodářství. Na asijském kontinentě Japonsko nejen obnovilo kapacity zničené válečným konfliktem, ale v období 60. let pokračovalo v průmyslové expanzi. Tato země prošla teprve nyní opožděnou etapou industrializace, během níž dobudovala definitivně jádro domácího těžkého průmyslu, které se stalo základem rozvoje dalších moderních odvětví. Současně byl vytvořen modelový příklad ekonomického rozvoje pro další země této oblasti.

Nové rozvržení struktur průmyslové výroby navázalo na klíčové změny v charakteru světové ekonomiky, které souvisejí s pokračující globalizací (CPDS, 1997) světové ekonomiky. Globalizace byla posílena rozvojem strukturálních krizí v 70. letech. Potřeba změn výrobních struktur dotlačila podniky ve vyspělých zemích k opuštění relativně rigidních postupů daných pevnou rolí pracovní síly v pásové výrobě. Řada zemí přešla na systém štíhlé výroby (zvláště Japonsko, později další vyspělé země) a uplatnění výsledků znalostní ekonomiky, jež spolu s technologickými inovacemi a novými obory výroby a umožnily postupně obnovení vyšší dynamiky ekonomického růstu. Z hlediska nákladového zde mohly obstát pouze nové, energeticky úsporné technologie umožňující vysokou produktivitu práce, které kompenzovaly i vysokou cenu kvalifikované pracovní síly.

Daná situace pochopitelně tlačila na selekci průmyslových výrob ve vyspělých regionech. Velká část pracovně náročných výrob s aktuálně nízkým potenciálem

technologického vývoje se začala přesunovat do rozvojových zemí. Otevřely se značné příležitosti zejména pro rozvíjející se nově industrializované země jihovýchodní Asie, které následovaly japonskou cestu. Soustředily se zpočátku zejména na jednoduché, pracově náročné výroby (textil, spotřební elektronika atd.). Velmi nízká cena práce spolu s pozdějším zvládnutím (napodobováním) tradičních technologických schémat umožnila záhy těmto zemím konkurovat vyspělým státům ve vybraných segmentech průmyslových výrobků. Kromě domácích příznivých podmínek prokázal pozitivní vliv i příliv zahraničního kapitálu a aktivity transnacionálních korporací, které hledají nové příležitosti ke zhodnocení svých aktiv.

Uvedený proces byl umožněn i dalšími atributy globalizace. V novém uspořádání věcných, organizačních a teritoriálních podmínek výroby sehrály úlohu faktory zkracování času a zmenšování vzdáleností, které rozhodujícím způsobem zvýšily mobilitu společenských výrobních aktivit (resp. jejich výsledků) a oslabilly jejich teritoriální vázanost (Bernásek, 2002). Globalizace tedy již v tomto stadiu omezila původní determinaci dělby práce založenou v koloniálním stádiu rozvoje světové ekonomiky a umožnila přesun některých průmyslových výrobních do netradičních oblastí. Klíčovou roli v tomto procesu prokázala také revoluce v dopravě, později i v informačních a komunikačních technologiích (Wolf, 2005, s. 2).

K charakteristice globalizace (Thurow, 2003, s. 33) je potřeba dodat, že znamená hledání nejlevnějšího místa k produkci výrobku a současně nejziskovějšího k jeho prodeji. Uvedené změny tak dovolují přenést ekonomické procesy vně národní ekonomiky, globalizují výrobu i spotřebu. Národní ekonomika se sice částečně „rozpouští“, ale dělba práce zůstává vázána na jednotlivé země. Mění se však její tradiční forma (rozvojové země jako dodavatelé surovin; vyspělé země jako producenti hotových výrobků).

Podle některých pramenů (CPDS, 1997) začala v této fázi ve vyspělých zemích etapa postupné deindustrializace, spojená v první fázi zejména s úpadkem tzv. starých odvětví, na kterých byla založena prosperita těchto států od druhé průmyslové revoluce. Rozvinutá centra (západní Evropa, USA, Japonsko) byla nucena nadále přizpůsobovat svojí výrobní strukturu směrem ke skladbě opírající se o vyspělé technologie v inovativních znalostních oborech (mikroelektrotechnika, počítače, telekomunikace, uměle vytvořené materiály, robotika, biotechnologie) a posílit služby, které byly vzhledem k ekonomické vyspělosti kvantitativně poddimenzovány. Mnohé nově vznikající obory služeb mohly vést k žádoucí diferenciaci hospodářství některých zemí dosud se jednoznačně opírajících o industriální růst a také svojí obslužnou funkcí podpořit dosahování vysoké přidané hodnoty v průmyslu.

Podobné změny zavdávaly, navzdory kvantitativnímu úbytku průmyslu, příčinu k rostoucímu optimismu pokud jde o další vývoj vyspělých zemí. I přes určité problémy, které musely tyto země překonávat v 70. a 80. letech – zpočátku silná inflace, rostoucí nezaměstnanost související s útlumem řady průmyslových odvětví – zaznamenaly mnohé z nich (zejména USA) pozitivní ekonomický vývoj v 90. letech. Někteří autoři začali hovořit o nástupu třetí průmyslové revoluce vytvářející éru znalostní ekonomiky (Thurow, 2003, s. 25, aj.). Jiné prameny spojují aktuální vývoj 90. let s konsolidací dlouhodobého cyklu identifikovaného

Kondratievem ve 20. letech minulého století, který je vázán na mikroelektroniku a telekomunikace (CPDS, 1997), případně se začátkem další vlny, která může otevřít historickou etapu technologického růstu, schopnou zabezpečit další čtvrtstoletí ekonomické expanze provázené pozitivními změnami v oblasti hospodářské, politické, sociální a ekologické (Mullan, 2001).

Vlivem změn prošly současně vyspělé země od 70. let ekonomickými „šoky“, které se ve svých konečných důsledcích zdály naznačovat vývoj k definitivnímu zlepšení ekonomického výkonu. Zatímco v 70. letech zažila ekonomika nepříznivý nabídkový šok způsobený růstem cen ropy a dalších vstupů, v 90. letech se dostavil podle některých názorů (Temple, 2002; Summers, 2000) „pozitivní“ šok: prudké zvýšení nabídky informačních a dalších progresivních technologií, jež získaly stejný podíl v ekonomice jako ropa či další tradiční komponenty. Nové elementy sehrály vysoce kladnou úlohu v oblasti produktivity a konsolidace základních makroekonomických ukazatelů. Jestliže v 70. letech dynamika produktivity prudce poklesla, v 90. letech akcelerovala. Současně došlo na rozdíl od stagflace 70. let k urychlení ekonomického růstu, redukcí inflace a nezaměstnanosti, boomu na akciových trzích. Devadesátá léta tak představovala, zejména v USA, alespoň opticky zřetelný kontrast k předchozím dekadám.

Lze tedy shrnout hlavní faktory, které determinovaly změny, či restrukturalizaci (redistribuci) výroby, jež probíhala od 70. let do 90. let 20. století ve světové ekonomice (CEPS, 2001).

1. *Pronikavé technologické změny*, které byly urychleny posléze zvláště v 90. letech. Aplikace špičkových vědeckých poznatků do výroby zvýšila produktivitu ve vyspělých zemích, zvláště zásluhou pokroku ve zpracování dat a informací, způsobila revoluci v telekomunikacích, biotechnologii, nových materiálech.
2. *Změny v kvantitě a rozmístění investic*. Rozvojové země se staly výraznějším příjemcem zahraničního kapitálu z rozvinutých zemí, částečně byly pak některé z nich, hlavně nově industrializované země I. generace, schopny v důsledku růstu ekonomického výkonu samofinancování strukturálních změn svých ekonomik. Vyspělé země volily později při strukturálních změnách a intenzivnější potřebě kapitálových zdrojů často cestu úvěrové expanze či volnější fiskální politiky, které sice povzbudily na jedné straně potřebné technologické změny, nicméně vytvářely potenciální zárodky budoucích krizí.
3. *Zapojení kvalifikovanější pracovní síly*. Technologické změny si ve vyspělých zemích žádaly vzdělanější pracovníky; nová úroveň kvalifikace se stává nezbytnou při jejich uplatnění na trhu práce. Společenský tlak na další vzdělávání a probíhající rekvalifikace tuto potřebu z velké části pomáhal uspokojovat. Naopak méně kvalifikovaní pracovníci v důsledku úpadku rutinních výrob rozšiřují řady nezaměstnaných. Vzdělanostní struktura se rychle zlepšovala i v rychle rostoucích rozvojových zemích; nicméně převaha rutinních průmyslových výrob ve struktuře jejich ekonomik potřebu velmi kvalifikované pracovní síly nadále relativizovala.

4. *Výkonnější, kvalifikovanější management výroby, její nová organizace, marketingové metody.* Ve vyspělých zemích jsou nepochybně nutnou odpovědí na sofistikovaný charakter výrobní technologie a výsledné produkce; rozvojové země mají v tomto směru zpoždění odpovídající charakteru jimi realizovaných výrob.
5. Strukturální změny výroby ve vyspělých zemích umožnila *rostoucí flexibilita trhu*, daná *deregulací* započatou v 80. letech, která nepřímo podpořila nové progresivní investice; dále i *celkový charakter hospodářské politiky*, zejména monetární, jež podpořila ekonomický růst v 90. letech (zvláště v USA).

„Pozitivní“ strukturální změny ve vyspělých zemích jim přinesly ovšem i řadu problémů. Kromě ztráty pracovních míst v tradičních odvětvích, která masově postihla méně kvalifikovanou pracovní sílu a nárůstu nezaměstnanosti v některých zemích, byla rostoucí produktivita provázena v nejvyspělejších zemích poklesem reálných mezd. Například v USA způsobil převis nabídky pracovní síly sedmiprocentní snížení mediánu reálných mezd mezi léty 2000–2010 (WSJ, 2011).

2. Návrat průmyslu do vyspělých zemí: nové podmínky

Je třeba si nyní položit otázku, zda uvedené náznaky pozitivního vývoje v 90. letech a na počátku nového tisíciletí skutečně vytvářejí předpoklady směřující k návratu alespoň části „ztraceného“ průmyslu do vyspělých zemí a do jaké míry je tento návrat účelný.

Je faktem, že vyspělé země ztratily v uplynulých čtyřech desetiletích významnou část zpracovatelského průmyslu ve prospěch rozvojových zemí. Jestliže se Spojené státy americké podílely v r. 1970 na světovém zpracovatelském outputu 26 %, jejich podíl klesl na 20 % do r. 2010. Naopak podíl Číny, nejvýznamnějšího hráče mezi tzv. emerging markets, stoupl z 1 % na 19 % (zejména na úkor USA, SRN a Velké Británie) a vyrovnal se tak prakticky úrovni Spojených států. Pokud jde o zaměstnanost ve zpracovatelském průmyslu, ta např. v USA do konce 90. let významně neklesala v absolutních číslech (pohybovala se v letech 1965–1998 okolo 17 milionů), i když procentuálně klesl její podíl vůči sektoru služeb. Následně však mezi léty 1998–2010 přišel zpracovatelský sektor ve Spojených státech o 6 milionů míst, jejichž ztráta např. zvyšuje současnou nezaměstnanost o 4 % (Mills, 2012, s. 2). USA tak v uvedeném období skutečně přišly až o 35 % pracovních míst ve výrobním sektoru (Hyklová, 2013, s. 47).

Není možné přehlédnout, že trend relativní deindustrializace sebou nese pro vyspělé země různé problémy v oblasti mikroekonomické (firemní) i negativní důsledky na makroekonomické úrovni (srovnej Hyklová, 2013; Němec, 2012). Firmy, které přesunuly výrobu do rozvojových zemí, ztrácejí částečně přehled o její realizaci, kontrole její kvality a uplatnění jejích výsledků. To se může projevit i v poškození dobrého jména známých značek. Firmy mohou být poškozovány i nelegálními postupy zahraničních dravých producentů, kteří kopírují průmyslové vzory vyspělých států nebo přímo vykrádají vyspělé know-how.

V případě přesunu části produkce do vzdálených zemí mohou také „domácí“ firmy obtížněji reagovat na požadavky zákazníků, protože zahraniční výroba může mít velmi

dlouhý a komplikovaný dodavatelský řetězec, jenž ztěžuje pružnou reakci výrobce a v případě komplikací vážně narušuje plynulost výroby. Například zemětřesení v Japonsku narušilo výrobu automobilů kvůli zpretrhání dodávek autodílů; podobně se projeví i další přírodní katastrofy, jež zasáhly Asii v posledním desetiletí. V úvahu je nutné vzít rovněž rostoucí náklady přesunu hotového zboží a rozpracované výroby. Z těchto důvodů mohou dospět některé firmy k závěru, že využití zahraničních dodavatelů přestává být pro ně nadále vhodným podnikatelským modelem.¹

Na makroúrovni potom podobná dělba práce způsobuje řadě vyspělých zemí značné deficity obchodní bilance, způsobené často právě dovozem komponentů; přitom služby, hlavní součást jejich HDP, jsou exportovány v menší míře. Nezanedbatelným problémem, který se promítá do sociální i politické sféry rozvinutých států, je zánik pracovních míst spojených s nekvalifikovanými činnostmi, který negativně ovlivňuje trh práce v podobě rostoucí nezaměstnanosti².

Návrat alespoň části průmyslové výroby by tedy určitě mohl přinést vyspělým zemím některé výhody. Kromě snazšího dohledu nad výrobou realizovanou v domácích podmínkách se v posledních letech diskutuje otázka vlivu průmyslové výroby na ekonomický růst a hospodářský cyklus. Země, které neopustily zcela perspektivní klíčové výroby a zachovaly si poměrně vysoký podíl průmyslu na svém HDP, byly schopny lépe přestát nedávnou ekonomickou a finanční krizi a vrátit se k ekonomickému růstu. Markantně je tato skutečnost viditelná na příkladu Německa. Vyšší podíl průmyslové produkce současně stabilizuje kladnou obchodní bilanci. Je pravda, že průmyslové obory, které jsou silně závislé na exportu své produkce, budou citlivé na vývoj světové poptávky, což může způsobit ekonomice vnější šok, avšak současně s návratem konjunktury se zpravidla rychle vzpamatují.

Protipólem jsou některé země sázející na služby, jejichž sektor prochází relativní stagnací a způsobuje obtíže při návratu na růstovou trajektorii. Zřetelně se zde ukazuje rub ekonomické vyspělosti, která byla dříve poněkud zploštěle deklarována právě vysokou převahou terciárního sektoru na HDP. Vyšší podíl služeb nelze tedy považovat za příčinu vyspělosti, ale za její důsledek, jenž nastává při vytlačení průmyslu do „levnějších“ zemí (Němec, 2012, s. 6).

Ve světle uvedených skutečností a řady změn, kterými provází jednak vývoj nejrychleji rostoucích rozvojových zemí (tzv. emerging markets), ale také samotných rozvinutých států, je tedy možné případně uvažovat o dílčí průmyslové revitalizaci vyspělých zemí. Nepotvrdila se zřejmě tendence považovaná ještě před několika lety za nezvratnou, a sice že vyspělé státy definitivně ztrácí svojí průmyslovou výrobní základnu, což bylo opticky potvrzováno rovněž masivními ztrátami pracovních míst.

Strukturální a ekonomický vývoj obou skupin zemí (emerging markets a vyspělých zemí) určité obnově průmyslu ve prospěch rozvinutých států skutečně nahrává. Zdrojem úvah o revitalizaci se stává několik faktorů, částečně patrných již z předchozího výkladu, které s rostoucí silou působí v posledních letech (srovnej Mills, 2012, s. 3–5).

1 Podobný názor vyslovil např. Jeffrey Immelt, vrchní výkonný ředitel General Electric Co. (Immelt, 2012).

2 Mezinárodní organizace práce odhaduje jen v EU zánik až 40 milionů pracovních míst (Němec, 2012, s. 6).

1. Klesající rozdíl v mzdové úrovni mezi hlavními producenty

Pracovní náklady sice představují méně než 10 % celkových nákladů vyráběného zboží, jejich změny lze však dobře kvantifikovat a jsou proto v posledních letech komponentem nákladové analýzy, jemuž je věnována zvýšená pozornost. Markantním příkladem změn je ekonomika ČLR. Tato ekonomická lokalita, hojně vyhledávaná investory v minulých letech, ztrácí pro ně v poslední době částečně na atraktivitě právě z důvodu poměrně silného růstu ceny pracovní síly, která se, zvláště ve východní části země, kam se soustřeďuje největší zájem investorů, zvýšila za posledních deset let několika-násobně³. V roce 2000 představovaly čínské mzdy např. pouhých 3 % americké úrovně. V minulé dekádě však došlo ve vztahu mezd obou zemí k závažným změnám. Jestliže americké reálné mzdy poklesly a zaostávaly za růstem produktivity práce, čínské mzdy vzrostly šestkrát a svým tempem růst produktivity naopak převyšovaly.

V důsledku toho byl např. americký pracovní vklad do výroby automobilového komponentu v r. 2000 2,85 dražší než čínský, avšak již v r. 2015 se očekává rozdíl pouze v hodnotě 1,65. Klesnou tak výrazně úspory pracovních nákladů dosahované přesunem výroby do ČLR (BCG, 2011). Enormní růst čínských mezd přitom podle prognóz bude pokračovat: v soukromém zpracovatelském sektoru by se měly mezi léty 2011–2015 zdvojnásobit a dokonce ztrojnásobit do r. 2017. Negativní vliv vykonává i zavádění minimálních mezd, které následně tlačí na zvýšení platů vysoce kvalifikované pracovní síly (WSJ, 2012).

Zdrojem problémů hospodářského vývoje Číny se stává paradoxně růst ekonomické vyspělosti, kdy čínský pracovník žádá při trvající konjunktuře a relativní hospodářské prosperitě zlepšení svých sociálních podmínek: vyšší mzdu a další sociální benefity. Současně roste tlak na ekologizaci výroby; rostou též další klíčové náklady (cena ropy). To vše čínskou produkci postupně zdražuje. Růst mezd přitom neodpovídá dosažené produktivitě práce. Tyto skutečnosti mohou odradit zahraniční investory i přesto, že západní část země nabízí dosud o poznání levnější pracovní sílu.

Ve vyspělých zemích naopak, přinejmenším dočasně, silí některé podněty k obnovení dosud ztrátových výrob. Spojené státy i další země mají v důsledky předchozích ztrát pracovních míst z důvodu jejich dislokace do východní Asie poměrně vysokou míru nezaměstnanosti. Ke zhoršení situace pracovníků přispěla i nedávná recese. Tlak na pracovní sílu těchto zemí proto roste a je ochotna se zaměstnat za horších podmínek, kdy reálné mzdy stagnují, popř. i klesají⁴.

2. Problémy globálního charakteru dodavatelského řetězce: dražší a pomalejší doprava

Náklady přepravy zboží na velké vzdálenosti se podstatně zvýšily v důsledku vyšších cen paliv. V období před deseti lety byla cena paliva používaného k pohonu lodí převážejících hotové zboží a suroviny přibližně na 15 % současné úrovně (Mills, 2012, s. 4).

3 Plat výrobního dělníka, který činil v r. 2000 okolo 0,5 dolaru za hodinu, stoupl v r. 2012 až na 3,5 dolaru (Hyklová, 2013, s. 46).

4 Je možné si povšimnout praktického působení Stolper-Samuelsonova teorému, který deklaruje tendenci vyrovnávání cen výrobních faktorů mezi otevřenými ekonomikami, v tomto případě ceny práce.

Přeprava zboží je nejen dražší, ale prodlužuje se i doba dopravy: čas strávený v přístavech, věnovaný nakládce a vykládce zboží z velkých lodí (pomalá manipulace s kontejnery atd.). Podobné přepravní problémy nutí firmy udržovat značné finanční prostředky v této sféře a zvyšují se tak jejich náklady při uvádění zboží na trh.

3. Pokles cen přírodního plynu ve Spojených státech amerických

Některé země budou pravděpodobně realizovat i konkurenční výhody v podobě poklesu cen nově získávaných energií (zemní plyn těžený z břidlic v USA, Velké Británii a jinde), což je pro nové investice velmi výhodné. Ceny takto těženého plynu se snížily od r. 2008 více než šestkrát a umožňují snížit ceny v mnoha zpracovatelských odvětvích v USA, která jsou náročná na spotřebu energie, jako petrochemie, ocel, umělá hnojiva atd. (Mills, 2012, s. 4). Nové ceny přírodního plynu ovlivní i rentabilitu výroby elektrické energie, opět se zpětným pozitivním dopadem do zpracovatelského průmyslu. Pozitivní vliv bude mít i náhrada drahé ropy plynem v dopravních prostředcích.

4. Oslabení měn vyspělých zemí (americký dolar)

Zpětný přesun výroby do některých vyspělých zemí je ovlivněn nesporně i probíhajícími kursovými změnami. Jedná se především o americký dolar, charakteristický tendencí průběžného oslabování v minulé dekádě. Dolar poklesl od své nejvyšší úrovně v r. 2000 proti euru o jednu třetinu; významná je však především jeho změna vůči měnám rozvíjejících se zemí. Pokles vůči čínské měně představoval např. 24 % od r. 2005, kdy jüan začal fluktuovat⁵. Podobný vývoj vede k relativnímu snižování nákladů USA vůči ostatním zemím a činí tak zboží vyrobené v USA globálně konkurenceschopnější.

Podobná tendence relativního oslabování se nemusí týkat pouze amerického dolaru. V budoucnu se může dotknout i eura, popř. dalších měn vyspělých zemí, jestliže budou měny prosperujících emerging markets průběžně posilovat. Pro rozvinuté státy tak poroste výhoda instalace výroby v domácích podmínkách.

5. Rostoucí volatilita ekonomických podmínek

Nestálost ekonomických podmínek (jako rychlé změny cen paliv a surovin, výkyvy na finančních trzích) a relativně neočekávané změny hospodářského vývoje lze označit za jeden markantních znaků uplynulé dekády. V souvislosti s tím roste pro manažerské týmy podniků nejistota a klesá jejich schopnost predikovat vývoj mezd, kurzů, dopravních a dalších nákladů.

To znesnadňuje právě plánování a realizaci zahraničních investic, v minulosti často směřovaných do rozvíjejících se zemí.

Spolu s tím manažeri vyspělých zemí musí vnímat odlišnosti těchto zemí, jejich nestandardní ekonomické podmínky a legislativu, které mohou vést k poškozování zájmů zahraničních investorů. Kromě extrémních případů, kterými je například nacionalizace, je potřeba stále počítat s různými zásahy vlád do činnosti zahraniční

⁵ Vypočteno podle Historical Economic and Market Data (FFC, 2013).

firmy, s nezdůvodněnými preferencemi domácích podniků na úkor zahraničních či již zmíněným porušováním práv duševního vlastnictví. Za těchto okolností zvažují investoři svoje angažmá v těchto zemích a často volí variantu, byť možná dražší, investice v domácím prostředí.

3. Návrat průmyslu do vyspělých zemí: předpoklady, výhody a úskalí reindustrializace

Ve vyspělých zemích, zejména ve Spojených státech, sílí určité náznaky změn, které vyplývají se shora uvedených podmínek, v nichž se nově pohybují subjekty světové ekonomiky.

V USA oznámila řada firem svůj úmysl rozšířit domácí investice (Mills, 2012, s. 5–6), resp. přesunout výrobu do domácí ekonomiky. Jde o známé firmy v oblasti automobilového průmyslu (Nissan Motor Co., BMW AG, Maserati SpA, Kia Motors Corp.), který tvořil tradiční součást jádra americké ekonomiky. Probíhají již investice v ocelářském průmyslu (Ohio – U.S. Steel Corp.). V americké ekonomice sílí rovněž expanze chemického průmyslu v důsledku zmíněných klesajících cen vstupů (Dow Chemical Co., Chevron Chemical Co.). Jsou však realizovány nebo připravovány investice i do „spotřebitelských“ oborů, které byly v posledních desetiletích realizovány převážně v méně vyspělých zemích, například tzv. bílé spotřebiče (General Electric); dále i instalatérské komponenty, nábytek, polovodiče atd. Podle některých výpočtů, např. společnosti Reshoring Initiative, která pomáhá firmám s návratem výroby do USA, se dá již 60 % zpracovatelské produkce dnes efektivně provozovat ve Spojených státech namísto v Číně⁶.

Efekty navracející se výroby mohou být nezanedbatelné. Je jimi především rostoucí zaměstnanost, kompenzující např. v USA předchozí ztrátu 6 milionů pracovních míst kvůli přesunu pracovně náročných výrob do jiných zemí. Každé místo ve zpracovatelském odvětví vytvoří jednu až dvě příležitosti v dalších oborech. Větší poptávka po práci povede k potenciálnímu růstu mezd, jenž v USA poměrně stagnoval a i větší spotřebitelské poptávce, která má pro americkou ekonomiku klíčový význam.

Multiplikační efekt rozšiřování zpracovatelského průmyslu by měl v USA a v dalších zemích vedle již zmiňovaných producentů energií zasáhnout i malé a střední podniky, soustředěné na vnitrostátní dodávky komponentů průmyslové výroby, vnitrostátní dopravce, maloobchod, banky. Rozsáhlý efekt přinese i oblasti služeb: stravovacích, úklidových, účetnických, právních atd. Hospodářské efekty však nebudou jednoznačné pro všechny subjekty. Postižení novou situací mohou být např. meziná-

6 Výpočet bere v úvahu tzv. total cost of ownership (TCO), ukazatel obsahující 36 faktorů zahrnujících i některé těžko kvantifikovatelné veličiny, jako např. režijní náklady, strategii korporace, rizika, ztracené objednávky a zákazníky. Jestliže při započtení obvyklých nákladů mají americké zpracovatelské firmy o 108 % vyšší náklady než čínské, pak v případě použití TCO jsou náklady amerických firem vyšší jen o 12 %. Šedesát procent z nich má přitom podle ukazatele TCO náklady v průměru o 22 % nižší. Diference v tradičním a TCO nákladovém ocenění jsou způsobeny skutečností, že některé dodatečné náklady typického dodavatelského řetězce nejsou obvykle zakalkulovány, a proto jsou systematicky podhodnocovány náklady zahraniční zpracovatelské výroby (Markowitz, 2012).

rodní přepravci nebo obory navázané na těžbu, zpracování a spotřebu uhlí, v oblasti pracovního trhu pak nejméně kvalifikovaní pracovníci.

Zmíněné převážně pozitivní efekty však mohou nastat jen při splnění určitých předpokladů. Těmito předpoklady je zásadní změna charakteru výroby. Produkce se musí stát plně konkurenceschopnou, a to nejen hlediska kvality (zde si z velké části udržovaly vyspělé země oproti rozvojovým státům konkurenční výhodu), ale i z hlediska nákladů. Výrobky by měly být produkovány v malých sériích a velmi pružně obměňovány. Tyto požadavky mají zajistit nové technologie, které svým charakterem dále rozvinou, resp. překročí technologické změny posledních dvaceti let.

Příkladem je tzv. 3D tiskárna (srovnej The Economist, 2012), jejíž vývoj a zdokonalení by mohl znamenat revoluci ve zpracování materiálu a výrobě strojírenských komponentů, jestliže celý proces probíhá zcela automaticky na základě speciálního počítačového programu. Podobné technologie nejen výrazně snižují náklady (nevyžadují např. rozsáhlé prostory jako dosavadní slévárenské technologie), ale umožňují produkovat výrobky, resp. v současné době zatím spíše jejich části, na základě velmi individuálních požadavků. Podobně revoluční důsledky v oblasti nových materiálů bude pravděpodobně mít využití nanotechnologií.

Cestou k revitalizaci průmyslu je tedy ve vyspělých zemích již dříve zmíněný proces, jenž bývá přirovnáván, v náznamech již od 90. let, ke třetí průmyslové revoluci⁷. Jeho průběh byl pravděpodobně zbrzděn v minulé dekádě nástupem ekonomické a finanční krize. Nicméně právě cesta z ekonomické recese vede pro řadu vyspělých zemí přes oživení průmyslové výroby, spíše než přes jiné oblasti, a nové technologie a obory vznikající na jejich bázi jsou pro vyspělé země velkou výzvou. Právě zde mohou tyto státy opět získat a po určitou dobu udržet konkurenční výhodu proti tzv. emerging markets, které často dosud budují konkurenceschopnost na levné pracovní síle a technologické bázi nižšího řádu.

Obnova zaměstnanosti, či snížení nezaměstnanosti, jeden z hlavních sociálně politických motivů restaurace průmyslu ve vyspělých zemích, ovšem nebude snadným úkolem, protože nezaměstnanost se i přes kolísání drží v řadě zemí na vysoké úrovni. Perspektiva jejího snížení však existuje: západní vyspělé státy disponují z velké části kvalifikovanou, či vysoce kvalifikovanou pracovní silou; přitom tlak na zvyšování kvalifikace neustále roste.

Dojde-li k zavádění nejnovějších technologií, zvýší se absorpce vzdělané pracovní síly, pochopitelně v neprospěch málo kvalifikovaných pracovníků, jejichž procento se bude snižovat. Dalším faktorem zlepšení zaměstnanosti by mohl být zmíněný multiplikační proces. Při obsluze progresivních technologií sice potřeba pracovních sil celkově klesá. Na moderní výroby však bude navazovat obrovský dodavatelsko-odběratelský řetězec, který bude počet pracovních míst zpětně zvyšovat.

7 Jestliže první průmyslová revoluce umožnila přechod od ruční k mechanizované výrobě, druhá pak zdokonalila výrobní postupy k masové výrobě, třetí průmyslová revoluce přináší návrat od masové nediferencované produkce k pružné individualizované výrobě schopné lépe vyhovět požadavkům zákazníka. (Srovnej The Economist, 2012.)

Naznačený očekávaný technologický rozvoj má nepochybně svá úskalí a bude obtížné ho realizovat. Ozývají se některé velmi skeptické hlasy soudící, že jeho hlavní proud je z velké části vyčerpán. Například ekonom Robert Gordon uvádí, že silný ekonomický růst období po druhé světové válce byl výsledkem zásadních inovací, které již dávno proběhly (1875–1900). Výsledky těchto inovací se vyčerpaly okolo r. 1970. Poté byl růst produktivity částečně umožněn rozvojem počítačů (Gordon, 2012b). Uvedená oblast výpočetní a komunikační techniky představovala však pouze malou část investovaného kapitálu, aby ovlivnila výrazně růst produktivity; klesající výnosy z inovací pak způsobily zpomalení ekonomiky. Počítačová a komunikační revoluce se vyčerpala do r. 2004. Třetí průmyslová revoluce, kterou Gordon spojuje s obdobím 1996–2004, tak trvala pouhých osm let (Gordon, 2012a).

Gordonovo pojetí technologického pokroku se ovšem jeví jako velmi zúžené. Například Robert Preston namítá, že ho nelze spojit pouze s rozvojem počítačů, ale je daleko komplexnější. Schopnost technologií transformovat ekonomická odvětví podle něho nezávisí pouze na „vysokém“ profilu samotné technologie, ale její celkové dispozici zlepšovat výrobky, dále na úrovni podnikového managementu, distribuci, marketingu a dalších podpůrných funkcích (Preston, 2012), jejichž rozsah a kvalita se nepochybně zlepšuje.

Kenneth Rogoff se na rozdíl od Gorgona domnívá, že zpomalení globální ekonomiky nebylo vlivem dlouhodobě trvající krize inovací, ale hluboké systémové finanční krize: globálního rozmachu úvěrů a jejich následného zhroucení (Rogoff, 2012). Existují ovšem některé dlouhodobé negativní efekty, jež krize aktivovala a které pravděpodobně souvisejí se zpomalením inovací. Krizí byl např. při vzniklém nedostatku úvěrů silně postižen sektor malých a středních podniků, které patřily k významným zdrojům inovací v 90. letech. Úsporná politika vlád mohla kromě toho zbrzdit různé užitečné veřejné infrastrukturní projekty, které mají souvislost s ekonomickým růstem a rozvojem nových technologií.

Poslední uvedený aspekt poukazuje na možnou roli vlád v procesu reindustrializace rozvinutých zemí. Jestliže vlády budou aktivně usilovat o podporu oživení ekonomiky, budou se muset přiklonit k tezi, že jedině další rozvoj průmyslu a s ním spojený technologický boom vytvoří silný základ produktivity a budoucího ekonomického růstu. Otázkou zůstává způsob podpory ekonomiky. Přímé zásahy, které by cíleně měnily strukturu ekonomiky ve prospěch určitých odvětví, již nejsou, na rozdíl od poválečného období, ve většině vyspělých zemí aplikovatelné. Cesta nevede, po zkušenostech Evropské unie, ani směrem vytváření příliš ambiciózních plánů a dlouhodobých strategií, které zůstaly vesměs nerealizovány.

Stát by se měl proto soustředit především na nepřímou podporu zaměřenou na celkovou změnu prostředí pro podnikatelské subjekty (Němec, 2012, s. 8–9): eliminaci nadměrné byrokracie, administrativy, korupce; rozumnou daňovou politiku, stabilitu a vymahatelnost práva. Zásadní oblastí, která se ukázala již v minulosti ve vyspělých státech pozitivním faktorem, jsou přiměřeně rostoucí investice do vzdělání, vědy, výzkumu a vývoje. Předpokladem jejich adekvátního využití je však i správná distribuce těchto prostředků (vhodná grantová politika, definice perspektivních vědeckých oborů atd.).

I když se zdá, že klíčovou úlohu v revitalizaci průmyslu sehrají zejména nepřímé zásahy, některé vlády se uchýlily i k přímé podpoře. Prezident Obama např. učinil z návratu průmyslové výroby do USA a zvýšení počtu pracovních míst jedno z hlavních témat své poslední volební kampaně a neváhal tyto záměry materiálně podpořit. Podniky, které vrátily výrobu do Spojených států, např. obdržely významnou státní dotaci⁸.

Případová studie: General Electric Co.'s Appliances & Lighting

Příkladem „návratu“ průmyslové výroby do mateřské země může být již dříve zmíněná firma General Electric (GE) v oblasti „bílého“ zboží. Její divize GE Co.'s Appliances & Lighting již v r. 2009 zveřejnila plán zvýšit produkci v USA ve svém závodě v Louisville (SelectUSA, 2012). Firma se chtěla v následujících letech zaměřit hlavně na nové energeticky úsporné produkční řady. Mimo růstu výroby se počítalo i s nárůstem zaměstnanosti o téměř 400 pracovníků na celkový počet až 1000 zaměstnanců.

V únoru 2012 bylo zahájena expanze výroby v Louisville montáží hybridního ohřívače vody. Šlo zde o první zcela nový produkt za poslední půlstoletí. Záměrem GE je investovat 1 mld. dolarů do r. 2014 za účelem inovace všech produktových řad a vybudovat nové kapacity pro výroby, jež předtím nebyly vyráběny v USA. Kromě uvedeného ohřívače jde např. o chladničky s mrazicím boxem vespod, pračky s předním plněním, sušičky a myčky nádobí. V r. 2014 se počítá s inovacemi vybraných typů chladniček v závodě v Bloomingtonu a kuchyňského vybavení vyráběného v Lafayette (BusinessWire, 2012).

Lze soudit, že rozvinuté ekonomiky, zde konkrétně Spojeném státě, i v uvedených oblastech výroby nyní zřetelně dokazují některé již dříve citované přednosti, které je opravňují udržet, resp. rozšířit tyto segmenty průmyslové výroby. Hlavní výhodou je technologická vyspělost při výrobě speciálních zařízení, v tomto případě úsporných spotřebičů prosazovaných ekologickými organizacemi a žádaných konzumenty vyspělých zemí. Na tomto poli je produkce USA a dalších vyspělých států konkurenceschopná v porovnání s nediferencovanou sériovou výrobou rozvíjejících se zemí. V této sféře si tedy rozvinuté ekonomiky mohou, v případě udržení a rozvinutí příznivých předpokladů, zachovat náskok a případně potvrdit reindustrializační trend.

Závěr: vrátí se skutečně průmyslová výroba do vyspělých zemí?

I přes argumenty, které byly uvedeny výše, nelze brát návrat průmyslové výroby do vyspělých zemí jako nezpochybnitelnou věc. Ideu návratu lze na základě uvedeného i nadále považovat za ne zcela potvrzenou hypotézu (Mills, 2012, s. 7). Vývoj světové ekonomiky je v posledních letech natolik nejistý, že může dojít ke zvratu dosavadního příznivého trendu. Ve hře jsou takové faktory jako variabilní vývoj měnových kurzů, kdy možné posílení hlavních měn (např. USD) bude odrazovat producenty od výroby v USA. Ani zlevnění energie (břidlicový plyn) se nemusí ukázat jako dlouhodobá výhoda při možných ekologických hrozbách tohoto způsobu těžby. Tyto a další

8 Jde o některé elektrospotřebiče (mixéry, pračky), jejichž výroba se vrátila do státu Ohio z Číny a z Mexika (Hyklová, 2013, s. 47).

okolnosti mohou příznivý trend renesance průmyslové výroby ve vyspělých státech pozastavit, či dokonce zvrátit.

Návrat průmyslové výroby, pokud k němu bude docházet, má nepochybně i své meze. Nelze předpokládat, že by se velká část pracovních míst náročných na ruční výrobu levnou pouze v rozvojových zemích vrátila zpět do zemí vyspělých. Rozsáhlé globální přesuny výroby, které se uskutečnily v minulých sto padesáti letech, vytvořily nová výrobní centra mimo západní Evropu (postupně USA, Japonsko a asijské nově industrializované země, státy BRICS). V řadě zemí mimo vyspělé státy vznikly silné výrobní klastry (např. spotřební elektronika), které zde budou zřejmě zpracovatelskou výrobu udržovat. Produkce se v těchto lokalitách natolik etablovala, že již nikdy později nedošlo k jejímu úplnému zpětnému přesunu (Hyklová, 2013, s. 47). Tento závěr bude platný i pro současné období.

Existuje však šance, že do vyspělých zemí se vrátí výroby produkované náročnými technologiemi vyžadujícími znalosti a umožňujícími precizní zpracování, tedy výroby závislé na inovacích realizovatelných v současnosti převážně vyspělými zeměmi, které jednak prudce sníží náklady a současně zvýší zásadně kvalitativní parametry výrobku. Na druhé straně, nenáročné výroby s vysokým podílem ruční práce (např. rutinní textilní výroba) se budou i nadále přesunovat do nejlevnějších lokalit. Globální dělba práce, která se začala rozvíjet před více než sto padesáti lety, zůstane tedy i nadále v hlavních rysech zachována, i když může doznat určitých změn ve prospěch vyspělých zemí.

Literatura

- BCG. Made in America, Again. Boston Consulting Group, August 2011.
- BERNÁŠEK, V. Fenomén globalizace ve světové ekonomice. In BERNÁŠEK, V. *Globalizační procesy ve světové ekonomice*. Praha : Nakladatelství Oeconomica, 2002, s. 7–28. ISBN 80-245-0265-8.
- BUSINESSWIRE. Business Wire, June 27, 2012. [cit. 2014-02-09]. www.businesswire.com/news/home/20120627005796/en/GE-Appliances-Plans-Shift-Increase-Production-Popular.
- CEPS. Středisko evropských politických studií (CEPS) v Bruselu. [Cit. dle HOBZA, A. Na hranici svých možností. *Ekonom*. 2001, roč. XLV, č. 28].
- CPDS. The „New American Economy“. Centre for Policy and Development Systems. 1997 [cit. 2005-07-04]. <http://cpds.apana.org.au/Documents/NAE/Summary.htm>.
- FFC. Historical Economic and Market Data. The Financial Forecast Centre. 2013 [cit. 2013-08-27]. <http://forecasts.org/data/data/EXCHUS.htm>.
- GORDON, R. J. 2012a. Is U.S. Economic Growth Over? Faltering Innovations Confronts the Six Headwinds. [NBER Working Paper, WP 18315]. Cambridge (Mass.) : National Bureau of Economic Research, August 2012 [cit. 2013-02-11]. <http://fakulty-web.at.northwestern.edu/economics/gordon/Is%20US%20Economic%20G>.
- GORDON, R. J. 2012b. Why Innovation Won't Save Us. *The Wall Street Journal*. 2012, Dec. 22-23 [cit. 2013-02-11]. http://fakulty-web.at.northwestern.edu/economics/gordon/WSJ_121222.pdf.
- HYKLOVÁ, D. Cesta tam a zase zpátky. *EURO*. 2013, roč. XVI, č. 5, s. 46–47.
- IMMELT, J. The CEO of General Electric on Sparking an American Manufacturing Renewal. *Harvard Business Review*. 2012, March.
- KORBEL, P. Strojřemství: kotva české ekonomiky. *Ekonom*. 2013, roč. LVII, č. 40, s. 41–43.
- MARKOWITZ, E. Made in USA (Again). Why Manufacturing Is Coming Home. *Made in USA News*. 2012, March 26 [cit. 2013-08-15]. http://madeinusanews.com/2012/03/26/made-in-usa-again-why-manufacturing-is-coming-home/?goback=.gde_37255_member_103609018.

- MILLS, S. E. Potential Beneficiaries of U.S. Manufacturing Renaissance. The Boston Company Asset Management, LLC, May 2012 [cit. 2013-08-08]. www.thebostoncompany.com/assets/pdf/views-insights/May12_Views_Insights_Potential_Beneficiaries_U.S._Manufacturing_Renaissance.pdf.
- MULLAN, P. New Economy: what's new? *Spiked-IT*. 2001, 10. 1. [cit. 2005-07-04]. www.spiked-online.com/Printable/0000000053BA.htm.
- NĚMEC, J. Velká průmyslová revoluce – model 2012. *Ekonom*. 2012, roč. LVI, č. 28. s. 5–9.
- PRESTON, R. *Is Technology Innovation Too Incremental?* 2012, November 19 [cit. 2013-02-14]. www.informationweek.com/global-cio/interviews/is-technology-innovation-too-incremental/240142291.
- ROGOFF, K. Innovation Crisis or Financial Crisis? *Project Syndicate*. 2012, Dec. 4 [cit. 2013-08-27]. www.project-syndicate.org/commentary/technological-stagnation-and-advanced-countries--slow-growth-bg-kenneth-rogoff.
- SELECTUSA. General Electric Invests \$600 Million to Expand Production in Louisville, KY. 2012. [cit. 2014-02-05]. <http://selectusa.commerce.gov/testimonials/general-electric>.
- SUMMERS, L. Remarks by Lawrence Summers. Finance Conference 2000 – „The New Economy“, Boston College, 2000 [cit. 2005-07-04]. www.bc.edu/bc_org/mvp/fincon/summersspeech.html.
- TEMPLE, J. The Assessment: The New Economy. *Oxford Review of Economic Policy*. 2002, vol. 18, mo. 3.
- THE ECONOMIST. A third industrial revolution. *The Economist*. 2012, April 21st [cit. 2013-08-27]. www.economist.com/node/21552901.
- THUROW, L. C. *Fortune Favors the Bold*. New York : Harper Collins, 2003.
- WOLF, M. Will Globalization Survive? Third Whitman Lecture. Washington, DC : Institute for International Economics, 2005, April, 5 [cit. 2010-01-05]. www.iie.com/publications/papers/wolf0405.pdf.
- WSJ. Bleak News for Americans' Income. *Wall Street Journal*. 2011, October 13.
- WSJ. Wages Rises in China May Ease Slowdown (2012). *Wall Street Journal*. 2012, July 16.

DO DEVELOPED ECONOMIES HAVE A CHANCE TO RESTORE MANUFACTURING PRODUCTION?

Abstract: The article deals with the issue of industry reallocation among the world's countries. Originally, the core of manufacturing production was situated in the most developed centres. After the 1970s, under globalisation and the impact of structural crises, part of production has moved to developing countries. The industries have been adjusted to new conditions in the developed countries and the share of industrial production has decreased considerably in favour of services. The article addresses the question whether a return of manufacturing production to developed countries is possible and which factors stimulate/inhibit the process. Finally, the desired effects of the potential reindustrialisation are mentioned (employment growth, technological progress, development of new industries, etc.) including the role of the state in their stimulation. Nevertheless, the author comes to the conclusion that despite the tendencies towards reindustrialisation described, the existing obstacles will not allow a mass return of industrial production to developed countries.

Keywords: industrial production, developed countries, developing countries, reindustrialisation, technological changes, employment

JEL Classification: O14